

L'ÚS INSTRUMENTAL DEL CATALÀ PELS IMMIGRANTS DEL TERCER MÓN

Carlota SOLÉ

1. INTRODUCCIÓ

Catalunya, terra de pas i societat receptora d'immigrants, continua fent el seu paper històric a la dècada dels noranta d'acollidora de població procedent de diversos països de l'anomenat Tercer Món, especialment del Magreb, l'Àfrica occidental, les Filipines i altres països asiàtics. Aquest fet, prou conegut per la presència d'aquestes persones a tants pobles i ciutats catalans i pel ressò que han tingut a través dels mitjans de comunicació, s'ha plasmat en situacions, puntualment i esporàdicament difícils, de convivència entre la població autòctona i immigrada estrangera. A més, presenta aspectes a solucionar des de la perspectiva de la normalització lingüística de Catalunya i el manteniment d'una societat cohesionada i integrada socioculturalment. La política de normalització lingüística, eina indiscutible d'integració en la societat catalana, pot trobar entrebancs en la seva aplicació en indrets i col·lectius com els barris del districte barceloní de Ciutat Vella i els col·lectius de magrebins, senegalesos, gambians, filipins, pakistanesos, etc., que hi resideixen. Aquests entrebancs són de naturalesa molt diferent a la que tenien les potencials reticències entre la població immigrada interior, procedent d'Andalusia, Extremadura, Galícia i altres zones d'Espanya. Els estrangers parteixen d'una situació d'indefensió en arribar al territori espanyol, perquè no en són ciutadans de ple dret i desconeixen en molts casos les diferències estructurals, culturals i lingüístiques entre Europa, Espanya i Catalunya.

Partint del coneixement previ de la situació econòmica i social de la immigració estrangera de Ciutat Vella (Solé, C. 1992) i de les actituds i opinions de la població de Catalunya resident en aquests barris barcelonins sobre els immigrants del Tercer Món (Solé, C., 1992), s'ha estudiat el comportament lingüístic de la població del districte 1 de Barcelona, en els barris del qual (Raval, Casc Antic, Barri Xino i Barceloneta) hi viu un conglomerat de col·lectius de procedència geogràfica i cultural molt diversa. S'estudien també les actituds de la població davant l'ús de la llengua catalana en institucions d'ensenyament, d'es-

---

1. Aquest article és fruit de la investigació duta a terme al barri barceloní del Raval del districte de Ciutat Vella, l'any 1996 (d'agost a novembre), per tal d'analitzar el grau de coneixement i d'ús del català per part dels immigrants extracomunitaris residents en la zona. Es varen entrevistar 85 immigrants, procedents majoritàriament del Marroc, Gàmbia, Senegal, Pakistan i Filipines. Les entrevistes es varen realitzar a locals comercials, a habitatges o al carrer. La mostra fou aleatòria i se seguiren itineraris aleatoris a fi de cercar l'interlocutor de l'entrevista. Les substitucions es realitzen igualment pel sistema de nombres aleatoris. Xavier Torrent realitza el treball de camp d'aquesta investigació, que deriva d'una recerca prèvia sobre "La situació econòmica i social de la immigració estrangera a Ciutat Vella" l'any 1990/1991, finançada per l'Ajuntament de Barcelona. D'aquesta investigació s'han utilitzat algunes afirmacions i opinions de 40 persones (directors de col·legis públics del barri, presidents d'associacions de veïns, etc.) que foren entrevistats amb posterioritat a la primavera de 1992.

bargiment i lleure, centres oficials (municipals, autonòmics, centrals, si s'escau). En tercer lloc, s'analitza l'ús del català en les interaccions (converses formals i informals, bàsicament) entre membres de diversos col·lectius (autòctons i catalanoparlants, nascuts a Catalunya i castellanoparlants, immigrants anteriors de primera generació, immigrants estrangers de primera generació, fills d'immigrants estrangers no nascuts a Catalunya i fills d'immigrants estrangers nascuts a Catalunya) i el paper de l'escola en la socialització secundària (amb especial èmfasi en la socialització lingüística) dels infants de pares estrangers procedents de països del Tercer Món.

El problema del domini de la llengua catalana pels marroquins, filipins o coreans no és només una qüestió d'edat (com més joves, més facilitat tenen) sinó també de contrast amb l'ambient del barri de residència, predominantment castellanoparlant. La percepció que la comunicació en castellà és absoluta amb tothom del barri, és clara per a la població que hi resideix actualment. Al carrer (del barri del Raval) se sent parlar més el castellà que no pas el català. Ara bé, com diu una de les informants entrevistades, "hi ha molta gent comercial aquí [al barri del Raval], i a més queda també algun nucli del que abans era molt comú en aquest barri, com és la típica família menestral absolutament catalana, que no solament no ha abandonat el català sinó que no val abandonar-lo, no vol que el català desaparegui".

Els centres escolars, però, en aquest cas, reflecteixen l'onada immigratòria dels últims vint anys i la seva influència en la nova composició demogràfica del barri, ja que acullen 140 nens estrangers sobre un total de 200.

Els centres escolars visitats reflecteixen igualment la realitat multiètnica i pluricultural del districte de Ciutat Vella, des del punt de vista lingüístic o religiós. El xoc cultural que pateixen en submergir-se en un món econòmicament desenvolupat, secularitzat i modernitzat, l'acusen els nens escolaritzats de manera diversa. Una mestra entrevistada ho explica així: "L'impacte és dur i fort. Per a alguns nens és traumàtic, se senten en un medi estrany i reaccionen amb agressivitat. Per a d'altres, la reacció de lluita en aquest nou medi és d'apatia total. Més aviat es defensen. Per exemple, els pakistanesos reaccionen d'aquesta manera: tancant-se. En canvi, entre els marroquins és més comuna l'agressivitat", tot i havent-hi excepcions.

Els problemes d'adaptació més comuns al nou món on s'insereixen, estan relacionats amb la qüestió lingüística i econòmica. Per una banda, el fet de no dominar les dues llengües oficials a Catalunya constitueix, segons una entrevistada, una de les principals causes del fracàs escolar dels nens recentment arribats. Segons l'origen geogràfic i l'ambient cultural familiar de l'infant o adolescent, el període d'aprenentatge d'una nova llengua i d'hàbits culturals serà més o menys ampli. Ara bé, la mateixa informant assenyala l'enorme facilitat que tenen els nens immigrants per assimilar i adquirir les nocions indispensables d'un nou idioma i els coneixements mínims d'una nova cultura. Pel que fa a la qüestió econòmica, la marginació social fruit de la manca de treball en què es troben molts dels immigrants repercuteix en el rendiment escolar dels fills.

En resum, d'acord amb l'opinió d'un director d'un centre escolar públic del barri, la seqüència del procés d'aprenentatge de les llengües oficials a Catalunya dona més prioritat al castellà que al català, per la seva facilitat de comprensió i assimilació. El procés d'"immersió" en català (Arenas, J., 1992, p. 14-28) no presenta cap problema per als nens del Tercer Món, si es comença a l'etapa del parvulari. A més, "accepten amb tota naturalitat la realitat bilingüe de Catalunya, és a dir, no es queixen que se'ls ensenyi el català si ja poden entendre's amb la gent en castellà". El resultat final de la política de normalització lingüística i la iniciativa d'"immersió" en la llengua catalana a les escoles, per a aquests nens, és el de faci-

litar la transició d'un codi lingüístic a un altre, fer-los conèixer llengües d'estructura lingüística diferent a la materna i, en conseqüència, convertir-los en integrables en la societat d'acollida. Els fills d'immigrants, nascuts a Catalunya, no tenen els problemes de comunicació i integració dels no nascuts ací, però han d'afrontar dificultats pròpies de la diferència generacional.

2. LA INSTRUMENTALITZACIÓ LINGÜÍSTICA PER LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA

L'acceptació del català com a llengua pròpia de Catalunya no solament és fàcil entre els nens estrangers escolaritzats sinó també entre els adults que no tenen la possibilitat d'aprendre'l ràpidament. Malgrat el desconeixement inicial de l'existència del català en arribar aquí, la necessitat de conèixer aquesta llengua es fa palesa per als immigrants del Tercer Món, no només per raons laborals (és a dir, tenir més probabilitats de trobar i canviar de feina) sinó també de convivència ("a los catalanes les gusta que les hablen en catalán") i acomodació a les noves condicions de vida i de treball de l'entorn ("si hablo catalán, muy contentos: me compran más", entrevista núm. 12).

Cap dels entrevistats tenia informació sobre el grau d'extensió del català en una zona de la geografia espanyola, prèviament a immigrar a Barcelona. La major part pensaven que es parlava el castellà com arreu d'Espanya i alguns creien que a Catalunya es parlava l'anglès. Aquesta manca d'informació es correlaciona positivament amb el nivell d'estudis i el nombre de països als quals emigraren anteriorment les persones entrevistades. Com més elevats són ambdós indicadors més informació es té sobre el castellà a Catalunya, però segueix existint total ignorància sobre el català. El fet de procedir de països on coexisteixen diverses llengües i cultures, i d'haver conegut molts altres països abans d'instal·lar-se a Barcelona, ajuda també a acceptar l'aprenentatge necessari, tot i ésser passiu i no actiu, de la llengua del país on es viu, sempre amb la finalitat de treure profit immediat d'una comunicació més fluida amb l'entorn catalanoparlant: "Estoy aquí en Barcelona y sirve saber catalán. Puedo vender más cosas" (entrevista núm. 15).

Tot i que l'aprenentatge a l'escola és pràcticament impossible per a aquestes persones laboralment actives, que compleixen horaris molt extensos i estan sotmeses a condicions de treball precàries, el contacte al carrer i a través de les televisions catalanes facilita el coneixement de la llengua catalana i el seu ús. Prova de l'extensa audiència dels programes de TV3 i Canal 33 són les exhaustives respostes afirmatives dels quaranta entrevistats, que hi connecten per veure pel·lícules i programes informatius del seu interès, amb l'excepció d'algunes persones que declaren escoltar els noticiaris en castellà. La televisió més que la ràdio és, doncs, igual que per a la immigració interior, una via passiva, però eficaç, de coneixement de la llengua, ja que actua en el temps de lleure i no implica cap imposició per raons de feina.

El coneixement del català és considerat necessari per molts dels entrevistats per trobar un lloc de treball a Catalunya o bé per desenvolupar amb ple rendiment l'activitat econòmica actual, en el cas del comerç o altres serveis. Com afirma una dona marroquina (entrevista núm. 13): "Mucho trabajo se encuentra si también se habla catalán porque hay gente que no quiere hablar castellano", o un home de Bangla Desh: "Cuando compran mujeres mayores no se puede decir a un cliente que deje de hablar el catalán" (entrevista núm. 13). Alguns estrangers expressen tanmateix la necessitat de saber català per integrar-se en la societat receptora: "sí [es necesario] para si con eso me puedo integrar en la sociedad" (entrevista núm. 18).

L'ús del català no és, però, tan extens com el coneixement passiu, a nivell de comprensió, o mínimament actiu, a nivell de parlar-ne uns rudiments amb veïns o clients. De fet, la llengua de comunicació més habitual entre els immigrants del Tercer Món, en el lloc de treball o al carrer és el castellà. D'una banda, els mateixos catalans autòctons mantenen l'hàbit d'adreçar-s'hi en castella i no en català, per l'economia d'esforços que significa garantir la comunicació immediata amb l'interlocutor quan es pressuposa que entén una llengua i no una altra. Per altra banda, els immigrants estrangers, tot i entendre el català en molts casos, responen en castellà, pel millor coneixement que posseeixen d'aquest idioma.

L'incentiu d'utilitzar el català es troba doncs molt vinculat a l'activitat econòmica. Les persones que tenen una feina manual (mecànic de cotxes, lampista, muntador de bicicletes, soldador) o que no implica el contacte amb el públic (cuiner, rentaplats a un restaurant, repartidor en camió) o que es realitzi en un entorn laboral castellanoparlant (llocs de treball on es concentren treballadors d'immigració interior: andalusos, gallecs, etc.) no senten objectivament la necessitat d'usar-lo. Així, la gran majoria dels entrevistats manifesten parlar en castellà amb els companys de treball i amb qui els dona feina malgrat que siguin catalanoparlants. L'ús del català es redueix a les activitats que realitzen com a treballadors autònoms (venda ambulat, servei domèstic), per compte propi i en relació amb el públic català.

El mercat de treball reflecteix la creixent demanda del català, com assenyalava un dels entrevistats: "[...] Cataluña es un sitio de catalán. ¿Cuántas veces estoy mirando en el periódico la bolsa de trabajo y piden en catalán?" (entrevista núm. 34). Ara bé, no és suficient per erradicar l'hàbit de dirigir-se i comunicar-se en la llengua amb més possibilitats d'ésser entesa per tothom, és a dir, el castellà. La realitat del bilingüisme pràctic als indrets de Catalunya on es concentra la població immigrada del Tercer Món, a saber, les grans capitals, s'imposa als esforços de l'Administració autonòmica per impulsar l'ús social del català. La Llei de política lingüística del 7 de gener de 1998, un cop generalitzat l'ensenyament i coneixement de la llengua, tracta d'establir amb eficàcia els incentius per a la normalització de l'ús públic i social (privat) d'aquest idioma oficial a Catalunya.

La instrumentalització del català s'ha d'entendre, doncs, limitada per la tendència a rendibilitzar, reduint al mínim l'esforç individual, l'acte de comunicació a més de la funció simbòlica, com a signe d'identificació d'una comunitat lingüística (Flaquer, Ll., 1992, p. 9). Ara bé, aquesta visió mercantilista de l'ús de la llengua no pot deixar de tenir en compte l'expressió de poder que representa davant d'altres llengües, poder que deriva de les posicions socials de les persones que l'utilitzen, posicions socials que depenen de la situació que hom ocupa en el procés productiu i distributiu en sentit ampli (mercat de béns, serveis, habilitats, capacitats, influències, etc.). La idea de mercat per definir el món social la desenvolupa Bourdieu (1988) en relació amb els intercanvis lingüístics, a partir de l'accés desigual als recursos materials i simbòlics que tenen els individus o grups segons les seves condicions socials d'existència. Els recursos s'inverteixen en forma de capital econòmic, social, cultural o simbòlic. La combinació de les quatre formes explica les similituds i divergències de comportament lingüístic per membres o sectors de diferents classes socials o grups d'interessos, en plasmar-se en determinades situacions pròpies d'àmbits diferenciats com ara el de la política en el consistori municipal o en el parlament, en activitats esportives o de lleure, en celebracions religioses, en manifestacions artístiques, etc.

En cada àmbit regeixen unes regles de joc que han de ser seguides pels individus o grups tot intentant treure el màxim benefici de la inversió de recursos materials o simbòlics. La inversió en recursos simbòlics, és a dir, les representacions socials de la realitat que aquests individus o grups transmeten o imposen, legitima llur situació i posició socials,

alhora que garanteix la persistència de les regles del joc en cada àmbit. L'Estat és la instància de poder simbòlic que, en les societats avançades d'arrel occidental, té la capacitat, a través del sistema educatiu i els mitjans de comunicació, d'establir quines llengües ha de conèixer la població i quines regles i normes d'ús han de regir. La superioritat d'una llengua vers una altra o altres és però reconeguda, no solament per l'acció de govern en un Estat o nació sense Estat, sinó també pel comportament lingüístic de les elits (polítiques, culturals, etc.) en l'ús social de la llengua.

L'anomenat "bilingüisme passiu" (Bastardas, A., 1989, Vallverdú, 1990), és a dir, la comunicació de dos interlocutors de diferents llengües utilitzant cadascú la pròpia llengua, és una pràctica força freqüent als barris de Ciutat Vella, especialment en les interaccions entre persones desconegudes i per raons d'intercanvi comercial, d'informació o altres (venedor i client, guàrdia urbà i vianant, etc.), tot i que la tendència més habitual entre els catalanoparlants del barri és la de canviar automàticament de codi lingüístic en adreçar-se als marroquins, senegalesos o pakistanesos en castellà. Aquest hàbit, interioritzat durant els anys de la dictadura franquista de repressió del català en l'àmbit públic, persisteix no només per la dificultat d'eradicar actituds i comportaments fortament arrelats a través d'una ideologia dominant, sinó també per l'economia d'esforços que significa assegurar la comunicació amb l'interlocutor, sota el supòsit que aquest almenys coneix una de les dues llengües presents a Catalunya.

En un context majoritàriament castellanoparlant, donat l'elevat percentatge de nascuts a Catalunya de llengua materna d'ús quotidià castellà, els immigrants del Tercer Món no tenen cap dificultat per contestar en català a un autòcton d'edat avançada o amb dificultats per parlar una altra llengua que no sigui el català. Perceben la superioritat d'estatus del català respecte al castellà pel que fa a la correlació positiva entre l'autoidentificació com a classe social alta o mitjana i/o l'ocupació professional, de serveis o manual especialitzada i el fet d'ésser catalanoparlant (Solé, C., 1988, Subirats, M. 1992). Tot i que aquestes correlacions siguin actualment més desdibuixades per la introducció de noves tecnologies en el procés productiu i l'expansió del sector dels serveis per a l'empresa, els immigrants estrangers interactuen en català en situacions impersonals com les transaccions econòmiques quan l'interlocutor imposa voluntàriament o involuntàriament la llengua catalana. En situacions de converses informals o situacions de contacte més personals amb autòctons residents a Ciutat Vella, procuren seguir la conversa en castellà, idioma que en termes generals dominen en major grau. És aquí que la població autoctona catalanoparlant pot decidir de canviar o no de codi lingüístic.

L'actitud lingüística de la immigració estrangera al barri és la d'evitar els conflictes lingüístics amb els catalanoparlants, malgrat que per raons demogràfiques, pragmàtiques i polítiques la difusió, el coneixement i l'ús del castellà siguin dominants d'una manera creixent. En l'àmbit públic (carrer, botigues, associacions de veïns, centres escolars, etc.) no reivindiquen que se'ls parli en castellà, amb l'excepció del nouvingut amb dos mesos o tres de residència a Catalunya. En l'àmbit privat, però, tendeixen a utilitzar el castellà amb els residents dels barris de Ciutat Vella, per l'evidència que assenyala E. Boix (1993, p. 211), en afirmar que: "Malgrat tots els avenços en la difusió del català a Barcelona i la introducció de noves normes d'ús favorables al català, especialment en contextos determinants [com els de joves barcelonins, estudiat per aquest autor], el context demogràfic i les pautes culturals més generals afavoreixen el domini del castellà en les relacions interpersonals. Les normes d'ús tradicionals de convergència cap al castellà han estat substituïdes per una llibertat més gran en les normes d'ús lingüístic, però en un context sociolingüístic que fa sovint innecessari haver de triar el català per a la majoria de població de primera llengua castellana i que fa més còmode continuar triant el castellà per a la minoria de llengua catalana."

BIBLIOGRAFIA

- ARENAS, J. (1992), *Language and education in Catalonia today*. Barcelona: Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya.
- BASTARDAS, A. (1989), "Sobre el bilingüisme passiu: canvi i persistència dels comportaments lingüístics", a *Revista de Catalunya*, núm. 31. Barcelona.
- BOIX, E. (1993), *Triar no és trair*. Barcelona: Edicions 62.
- BOURDIEU, P. (1988), *La distinció*. Madrid: Taurus.
- FLAQUER, Ll. (1992), "Anàlisi i perspectives des de l'angle de la sociologia", a *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.
- SOLÉ C. (1988), *Catalunya: societat receptora d'immigrants*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SOLÉ, C. i col·laboradors (1992), *Estudi sobre la realitat social de les minories ètniques al districte de Ciutat Vella*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- SUBIRATS, M. (1992), *Enquesta Metropolitana de Barcelona, vol. 4. Educació i hàbits culturals*. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans.
- VALLVERDÚ, F. (1990), *L'ús del català: un futur controvertit*. Barcelona: Edicions 62.